

УДК 349.422.233

СУЧАСНИЙ СТАН КООПЕРАЦІЇ В УКРАЇНІ: ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ

Досліджується сучасний стан кооперації в Україні. Виявлено основні тенденції розвитку кооперації, а також сформульовано проблемні аспекти правового забезпечення функціонування кооперативів.

Ключові слова: кооперація, кооператив, тенденції розвитку, сучасний стан.

Кооперація в Україні має давні національні традиції та характерні особливості. При цьому кооперація — це настільки багатогранне явище, що досліджується вона, як правило, за певними напрямками та видами, і це в певній мірі є виправданим, у зв'язку із відмінністю умов функціонування різних кооперативів. Проте для того, щоб краще розуміти, які процеси відбуваються в кооперативному секторі на сучасному етапі, та мати можливість робити кваліфіковані висновки й прогнози щодо його розвитку, необхідно дослідити кооперацію загалом — як цілісне явище.

Кооперативні організації були предметом дослідження багатьох видатних учених, серед яких Я. З. Гаєцька-Колотило, О. В. Гафурова, Н. С. Гавриш, В. В. Зіновчук, І. І. Каракаш, П. Ф. Кулинич, В. М. Масін, О. О. Погрібний, Д. Позова, В. І. Семчик, А. М. Статівка, Н. І. Титова, М. І. Туган-Барановський, В. Ю. Уркевич, В. І. Федорович, О. В. Чайнов, Ю. С. Шемчушенко та інші. Проте соціальні, економічні та правові умови надзвичайно динамічні, їх розвиток та постійна зміна знаходять свій відбиток на положенні кооперації в суспільстві. На сьогодні кооперативний сектор усе більше цікавить нормотворчі структури, що, в свою чергу, призводить до їх активності у відповідному правовому полі. Ці процеси потребують свого аналітичного вивчення та систематизованого узагальнення.

Саме тому *метою статті* є виявлення характерних тенденцій, проблем та перспектив розвитку української кооперації у сучасних умовах.

Сфери діяльності, що можуть кооперуватися в Україні, різноманітні та несхожі між собою: сільське господарство, споживче забезпечення, промисловість, кредитна діяльність, житлове та нежитлове будівництво, садівнича й дачна діяльність, транспорт, торгівля та громадське харчування, сфера побутових, освітніх, соціальних послуг тощо. Кожна із названих гілок кооперації має власний шлях, нормативно-правову базу та різний ступінь державної підтримки. У рамках нашого дослідження ми розглянемо деякі репрезентативні види кооперації.

Сільськогосподарська кооперація є найбільш пріоритетною в очах законодавця. Такий висновок можна зробити в результаті аналізу нормативного масиву, присвяченому цьому виду кооперативів. Важливо, що 19 січня 2013 р. була прийнята нова редакція Закону України “Про сільськогосподарську кооперацію” [1], яка суттєво змінила правове регулювання цих юридичних осіб та — що головне в аспекті нашого дослідження — вказала на обраний напрям розвитку вітчизняного кооперативного законодавства. Кількість статей нової редакції скоротилась більш ніж вдвоє, що відбулося за рахунок відсилання до Закону України “Про кооперацію” [2] по всіх загальних питаннях.

Крім того, сільськогосподарські кооперативи стимулюються за допомогою спеціальних програм загальнодержавного та регіонального масштабу, що спрямовані переважно на їх фінансову підтримку та матеріально-технічне забезпечення.

Споживча кооперація найпершою одержала окреме нормативно-правове регулювання — в 1992 році було прийнято відповідний Закон. Споживча кооперація має найширші рамки можливих напрямів діяльності, мала в новоствореній Україні найпотужнішу початкову базу розвитку, яка була успадкована з радянського періоду. Проте незважаючи на стартові можливості, система споживчих кооперативів не зуміла не тільки зберегти свої позиції, але й втратила масовість та популярність, що неминуче призвело до згорання діяльності.

Кредитна кооперація знаходиться нині в складному положенні, виходом з якого може бути термінове вдосконалення нормативно-правового регулювання і державна підтримка. З 1992 по 2002 роки кредитні організації працювали без належної правової регламентації, і лише в 2002 році вступив у силу Закон України “Про кредитні спілки”, який визначив основні організаційні, правові та економічні засади створення та діяльності кредитних спілок, їх асоціацій та об’єднаних кредитних спілок, права та обов’язки членів кредитних спілок, порядок приведення діяльності кредитних спілок до вимог вказаного Закону [3].

Стрімкий розвиток кредитних спілок припадає на період 2004–2008 років, проте його зупинила світова фінансова криза, яка оголила всі проблеми кредитної кооперації в Україні. Тисячі вкладів залишились невиплаченими, соціальна напруга досягала пікових показників. Кредитні спілки скомпрометували в очах суспільства не лише себе, але й кооперацію взагалі.

Прагнення держави спрямувати розвиток кредитної кооперації можна простежити в Концепції розвитку системи кредитної кооперації від 2006 року, яка передбачала принципи побудови кредитної кооперації, її трирівневу структуру, шляхи досягнення поставлених завдань [4]. Однак Концепція залишається нереалізованою на запланованому рівні. У 2010 році Тимчасова слідча комісія Верховної Ради України підготувала звіт про дослідження питань обставин та причин сучасного стану справ у системі кредитної кооперації. У цьому звіті були запропоновані зміни до законодавства, які були взяті до уваги та одержали підтримку в 2011 році, зокрема був розроблений План заходів щодо врегулювання проблемних питань кредитної кооперації [5]. Аналіз запропонованих шляхів виправлення існуючої ситуації, що склалась із кредитними спілками, дозволяє зробити такі висновки:

— підкреслюється недостатнє правове регулювання та відсутність жорсткого державного контролю над діяльністю кредитних спілок, у зв’язку з чим пропонується розширити повноваження контролюючих органів. При цьому недостатньо уваги приділяється суті та принципам кооперативної організації, якою є кредитна спілка;

— вказується на фактичне усунення від управління членів кредитних спілок, що негативно відображається на забезпеченні їх прав та внутрішній контрольованості дій органів управління та посадових осіб;

— постійне акцентування уваги на необхідності створення саморегулювних організацій і обов’язкової участі в них усіх кредитних спілок є ознакою того, що держава стимулює інтеграційні процеси в кредитній кооперації. Це позитивне явище, так як поступова інтеграція еволюційним шляхом повинна привести до закономірного створення кооперативних банків, об’єднань кредитних спілок, а далі — до появи вищої ланки — центрального кооперативного банку. Крім того, укрупнення та взаємозв’язок кредитних спілок дозволить цим організаціям краще протистояти кризовим явищам без залучення державної допомоги.

Проблему забезпечення житлом українського населення намагаються вирішити різними шляхами, один з яких — це функціонування **житлово-будівельних кооперативів**. Нормативно-правова база діяльності цього різновиду кооперативів в Україні є найбільш застарілою та вимагає ефективного оновлення. Фактично

реалізація громадянами права на житло шляхом участі в житлових кооперативах здійснюється на підставі ст. 384 Цивільного кодексу України, Закону України “Про кооперацію”. Акти спеціального правового регулювання в цій сфері, зокрема Житловий кодекс УРСР, Примірний статут житлово-будівельного кооперативу, Правила обліку громадян, які бажають вступити до житлово-будівельного кооперативу, та деякі інші, були прийняті ще в 1980–ті рр. Більшість їх положень є застарілою і застосовується в частині, що не суперечить Конституції і законам України. Намагання законодавця поживити правовідносини в цій сфері були втілені в Концепції розвитку житлової кооперації та запровадження житлових будівельно-ощадних кас в Україні від 17 лютого 2010 р. [6]. У Концепції було проведено розмежування понять житлового, житлово-будівельного кооперативу, кооперативу індивідуальних забудовників, житлової будівельно-ощадної каси. Крім того, було нормативно передбачено необхідність прийняття Закону України “Про житлову кооперацію”. Однак Концепція не була реалізована в достатній мірі, а в 2012 році втратила чинність. Але законодавча активність у цій сфері на згасла, і наразі розглядається проект Закону України “Про молодіжну житлово-будівельну кооперацію” [7]. Не применшуючи його перспективності і значущості, варто все ж зазначити, що такий Закон є дещо передчасним. Фактично в разі його прийняття він повторить долю Закону України “Про сільськогосподарську кооперацію”, який був прийнятий на шість років раніше, ніж загальний Закон у цій сфері. Більш логічно було б сконцентрувати зусилля на розробці Закону України “Про житлову кооперацію”, а особливості участі в ній молоді обумовити в спеціальному Законі на зразок запропонованого проекту. Це сприятиме правильному поступу від загального до конкретного.

Цікавим є питання віднесення об'єднань співвласників багатоквартирного будинку до форм житлової кооперації. Варто зауважити, що чисельність таких об'єднань є досить значною, на відміну від житлово-будівельних кооперативів класичного типу. Це пояснюється зручністю такої організаційно-правової форми в досягненні поставлених завдань: сприяння використанню власниками їхнього майна та управління ним, утримання і використання неподільного та загального майна. Однак у ст. 5 Закону України “Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку” зазначається, що “... житлово-будівельні кооперативи можуть бути реорганізовані в об'єднання” [8]. Таким чином, між цими поняттями проведено чітке розмежування, яке ґрунтується на диференціації мети, особливостях участі та управління в аналізованих організаціях.

Окремо виділяються **садівничі та дачні кооперативи**, мова про які йдеться в Законі України “Про кооперацію”, в Земельному та Податковому кодексах. Положення вказаних нормативно-правових актів уривчасті та регулюють лише окремі аспекти функціонування відповідних кооперативів. У законодавчих колах були спроби створити правову базу для садівничих та дачних кооперативів, проте найбільш спеціалізовані проекти Законів “Про садівничо-городницькі та дачні неприбуткові об'єднання громадян” (2006 р.) та “Про садівництво громадян” (2011 р.) [9] були відхилені та направлені на доопрацювання. Аналіз вказаних проектів свідчить про те, що їх автори схильні вважати за доцільне створення в сфері садівництва, городництва та дачного господарства саме товариств, які мають ознаки об'єднання громадян, а не кооперативних організацій як таких. У цьому випадку це суттєво, адже, наприклад, відсутнє поняття паю, що є невід'ємним атрибутом кооперативу. Слід зазначити, що нині діючі колективні садівничі та дачні організації здебільшого не мають відповідних кооперативних характеристик, навіть якщо і мають назву кооперативу. Відсутність системного правового регулювання цієї сфери негативно відображається на динаміці створення та функціонування садівничих і дачних кооперативів. Проте можна вказати на перспективи прогресу в цьому питанні, адже з 1 липня 2012 р. садові та гаражні кооперативи (товариства) отримали право включення до Реєстру неприбуткових

організацій і установ як окрема самостійна група нарівні із житлово-будівельними кооперативами, об'єднаннями власників багатоквартирних будинків, кредитними спілками, товариствами, створеними відповідно до Закону України "Про кооперацію". Якщо їх буде включено до Реєстру на підставі нового підп. "з" п. 157.1 Податкового кодексу України, то, крім доходів у вигляді разових і періодичних внесків та пасивних доходів, які звільнялися і раніше, буде звільнено ще й доходи, отримані у вигляді безповоротної фінансової допомоги або добровільних пожертвувань [10]. Також таким неприбутковим організаціям можна буде накопичувати власні доходи, звільнені від оподаткування, і використовувати їх зі статутною метою в міру необхідності.

У рамках цього дослідження не можна оминати увагою кооперативи, що функціонують у сфері надання **соціальних, медичних, освітніх, культурних, спортивних послуг**. Їх правове положення не регулюється окремими спеціальними нормативно-правовими актами, і вони в своїй діяльності керуються загальним законодавством та локальними актами. У цій сфері постає питання щодо доцільності застосування саме кооперативу як організаційно-правової форми. Для досягнення подібної мети існують альтернативні шляхи, наприклад, створення громадського об'єднання. Між цими організаційно-правовими формами існують суттєві відмінності. По-перше, кооператив міцніше пов'язує своїх членів, перш за все, за рахунок майнових відносин, які формуються в результаті здійснення пайових внесків, тоді як у ч. 6 ст. 3 Закону України "Про громадські об'єднання" встановлено відсутність майнового інтересу членів такого об'єднання [11]. По-друге, кооператив надає послуги лише (або переважно) своїм членам, у той час як громадське об'єднання може обслуговувати широке коло бажаючих. Таким чином, доцільність створення в сфері соціальних, освітніх та інших послуг кооперативу чи громадського об'єднання буде визначатись поставленими завданнями та метою засновників. Показово також, що на сьогодні загальна кількість зареєстрованих громадських організацій більш ніж втричі перевищує загальну кількість обслуговуваних кооперативів.

На основі аналізу окремих напрямків кооперації можна сформулювати деякі узагальнюючі **висновки щодо тенденцій розвитку та сучасного стану кооперації в Україні**.

По-перше, малочисельність кооперативних організацій у загальній структурі діючих організаційно-правових форм. Аналітична обробка статистичних даних змальовує тенденцію останніх років, яка полягає в незначному зменшенні відсоткового співвідношення кооперативного сектору щодо інших організаційно-правових форм (від 2,9 % в 2006 році до 2,5 % в 2013 році). При цьому катастрофічно зменшилась частка сільськогосподарських кооперативів — на 41 % за останні шість років. При такому спаді сільськогосподарської кооперації відносно збереження загальної кількості кооперативів відбулось за рахунок кооперації в інших галузях, при чому пріоритетною є сфера послуг: на сьогодні в Україні обслуговуючих кооперативів у десять разів більше, ніж виробничих (відповідно 20 550 і 2 496 юридичних осіб). Цікаво відмітити, що така ситуація не притаманна сільському господарству: сільськогосподарських виробничих кооперативів більше, ніж сільськогосподарських обслуговуючих (відповідно 1 220 і 944 особи).

По-друге, стале нерозуміння та неприйняття суспільством кооперативної ідеї. Ототожнення колективних господарств з кооперативами призвело до того, що навіть сьогодні багато людей не розуміє принципової різниці між цими двома типами економічної організації [12, с. 40]. Цьому негативному явищу сприяли не лише спотворення поняття кооперативу в радянський період, а й компрометуюча діяльність квазі- та псевдокооперативів. До останніх належать ті, що зареєстровані як кооперативи або вважають себе кооперативами, але значно відхиляються від традиційних. У квазікооперативів спільним із традиційними кооперативами є лише назва, тобто вони взагалі не є кооперативними підприємствами за своєю природою [13, с. 240].

Глибинною причиною цієї тенденції, зокрема, в сільському господарстві М. В. Людвічук вважає невідповідність кооперативної форми господарювання менталітету українського селянства в цілому (що виражається в прагненні селян одноосібно вести своє господарство). Поряд з цим висловлюються міркування щодо нівелювання в українського населення традицій кооперативної культури та кооперативного мислення, громадянської свідомості, взаємної довіри учасників тощо [14, с. 261].

На думку Ф. В. Горбоноса, набутий досвід розвитку кооперації в минулому не приживається в нинішніх умовах через психологічну неготовність людини до пошуку нетрадиційних форм організації праці і виробництва. Для людини, яка звикла до своєї попередньої форми організації праці та звичного способу життя, особливо в час занепаду аграрного сектора, сприйняття нових організаційних структур є болісним, ризикованим і невпевненим [15, с. 252].

По-третє, активне вивчення проблем кооперації, незважаючи на кризовий стан кооперативного сектору і панівну роль господарських товариств в Україні. Багато вчених правників, економістів, істориків досліджують шляхи покращення ситуації та відродження кооперативного руху в державі. Проте така діяльність, на жаль, переважно залишається суто науковою, а її результати не популяризуються, хоча це сприяло б просвіті населення, подоланню психологічних бар'єрів, що закономірно були закладені невдалим досвідом.

По-третє, поява кооперативів нової генерації. В. В. Зіновчук протиставляє їх кооперативам у звичному розумінні [13, с. 241]. Принципи їх організації і діяльності дещо відрізняються від загальноприйнятих (наприклад, закрите членство, розподіл прибутку пропорційно до вкладеного капіталу тощо). Цей процес уже набув поширення в США, Канаді, Західній Європі та очікувано розвиватиметься і в Україні. Еволюційна зміна кооперативних засад — це закономірне явище, що мало місце впродовж усього часу існування кооперації, тому не слід його сліпо заперечувати. Але в цьому аспекті є серйозна проблема розмежування кооперативів нової генерації та квазі- й псевдокооперативів. Наразі, на наш погляд, складно провести практичний чіткий поділ, з огляду на низьку правову культуру більшості населення України та, зокрема, через мінімальний рівень обізнаності громадян у класичній системі кооперативних принципів. Більш того, легалізація такої альтернативи фактично безпосередньо дозволить створення організацій, що лише маскуватимуться під кооператив.

Крім того, деформація кооперативної ідеї відображається також, на думку Т. С. Ожелевської, в поступовому зверненні кооперативів до створення філій, що працюють на комерційній основі як звичайні акціонерні товариства [16, с. 276].

По-четверте, створення системи кооперативного законодавства, ядром якого є Закон України “Про кооперацію”. На основі цього закону розробляються та групуються спеціальні закони, які регулюють лише характерні особливості, притаманні галузевим видам кооперації. У зв'язку з цим, логічно буде очікувати прийняття спеціальних законів (наприклад, “Про житлову кооперацію”) та внесення змін до нині діючих (перш за все, в Закони України “Про кредитні спілки” та “Про споживчу кооперацію”). Зрозуміло, що обраний вектор розвитку кооперативного законодавства на сьогодні виключає створення Кооперативного кодексу — його системоутворюючу роль виконуватиме Закон України “Про кооперацію”.

По-п'яте, пріоритетність сільськогосподарської кооперації в Україні. Ця тенденція простежується через найширшу базу правового регулювання, розробку спеціальних програм допомоги та стимулювання розвитку, особливу увагу до профільного закону.

Основними проблемами, з якими стикається кооперативний сектор в Україні, є:

— недосконала (а подекуди майже відсутня) правова регламентація організації та діяльності;

— недовіра населення та небажання брати участь у кооперативах через недостатню обізнаність та слабку захищеність прав;

— нерівномірна та нестабільна державна підтримка кооперації.

Таким чином, у результаті дослідження було виявлено не лише особливості розвитку кооперативів в окремих галузях, а й сформульовано загальні тенденції, які характерні для сучасного стану кооперації в Україні. На основі одержаних висновків доцільним є вивчення перспектив удосконалення правового регулювання окремих напрямків кооперації в Україні з урахуванням загального вектора розвитку кооперативного законодавства.

Список використаних джерел

1. Про сільськогосподарську кооперацію : Закон України від 17.07.1997 р. № 469/97-ВР [Текст] // ВВР. — 1997. — № 39. — Ст. 261.
2. Про кооперацію : Закон України від 10.07.2003 р. № 1087-IV [Текст] // ВВР. — 2004. — № 5. — Ст. 35.
3. Про кредитні спілки : Закон України від 20.12.2001 р. № 2908-III [Текст] // ВВР. — 2002. — № 15. — Ст. 101.
4. Про схвалення Концепції розвитку системи кредитної кооперації : розпорядження Кабінету Міністрів України від 07.06.2006 р. № 321-р [Текст] // ОВУ. — 2006. — № 23. — Стор. 62. — Ст. 1731.
5. Про затвердження Плану заходів щодо врегулювання проблемних питань кредитної кооперації : розпорядження Кабінету Міністрів України від 22.06.2011 р. № 580-р [Текст] // Урядовий кур'єр. — 2011. — № 157. — 30 серпня.
6. Про схвалення Концепції розвитку житлової кооперації та запровадження житлових будівельно-ощадних кас в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.02.2010 р. № 243-р [Текст] // ОВУ. — 2010. — № 13. — Стор. 62. — Ст. 638.
7. Про молодіжну житлово-будівельну кооперацію : проект Закону України від 12.10.2011 р. № 9285 [Електронний ресурс] Верховна Рада України. — URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=9285&skl=7.
8. Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку : Закон України від 29.11.2001 р. № 2866-III [Текст] // ВВР. — 2002. — № 10. — Ст. 78.
9. Про садівництво громадян : проект Закону України від 20.12.2011 р. № 9626 [Електронний ресурс] Верховна Рада України. — URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=42158.
10. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI [Текст] // ВВР. — 2011. — № 13-14, № 15-16, № 17. — Ст. 112.
11. Про громадські об'єднання : Закон України від 22.03.2012 р. № 4572-VI [Текст] // ВВР. — 2013. — № 1. — Ст. 1.
12. *Саблук, П. Т.* Реформування аграрної сфери економіки і розвиток кооперації [Текст] / П. Т. Саблук // Збірник наукових праць учасників конференції “Національний кооперативний рух та структурні зміни в економіці України XXI століття”. — К. : Укоопосвіта, 2001. — С. 37-42.
13. *Зіновчук, В. В.* Методологічні засади становлення кооперативного руху в сільському господарстві [Текст] / В. В. Зіновчук // Збірник наукових праць учасників конференції “Національний кооперативний рух та структурні зміни в економіці України XXI століття”. — К. : Укоопосвіта, 2001. — С. 238-243.
14. *Людвічук, М. В.* Модерна перспектива розвитку виробничих та обслуговуючих кооперативів в Україні [Текст] / М. В. Людвічук // Науковий вісник УкрДЛТУ : [зб. наук.-техн. пр. Вип. 15.2 — Львів : УкрДЛТУ, 2005. — С. 261-268.
15. *Горбонос, Ф. В.* Сучасна модель кооперації в аграрній сфері [Текст] / Ф. В. Горбонос // Збірник наукових праць учасників конференції “Національний кооперативний рух та структурні зміни в економіці України XXI століття”. — К. : Укоопосвіта, 2001. — С. 250-255.
16. *Ожелевська, Т. С.* Теоретичні аспекти специфіки обслуговуючих кооперативів [Текст] / Т. С. Ожелевська // Збірник наукових праць учасників конференції “Національний

кооперативний рух та структурні зміни в економіці України XXI століття”. — К. : Укоопосвіта, 2001. — С. 274–277.

*Рекомендовано до друку кафедрою аграрного, земельного та екологічного права
Національного університету “Одеська юридична академія”
(протокол № 6 від 25 лютого 2013 року)*

Надійшла до редакції 25.02.2013

Гайдаржи К. А. Современное состояние кооперации в Украине: тенденции и правовые проблемы

Исследуется современное состояние кооперации в Украине. Выявлены основные тенденции развития кооперации, а также сформулированы проблемные аспекты правового обеспечения функционирования кооперативов.

Ключевые слова: кооперация, кооператив, тенденции развития, современное состояние.

Gaydarzhi, K. A. The Contemporary Condition of Cooperation in Ukraine: Tendencies and Legal Problems

The contemporary condition of cooperation in Ukraine is investigated. The main tendencies of development of cooperation were discovered and the problematic aspects of legal providing of functioning of cooperatives were formulated.

Keywords: cooperation, cooperative, tendencies of development, contemporary condition.

